

A Magyar Tudományos Akadémia története

„TISZTELT STATUSOK ÉS RENDEK!
ÉN UGYAN NAGY NEM VAGYOK, DE
VAGYONOS EMBER VAGYOK, AZÉRT
NEMZETI NYELVEMNEK GYARAPÍTÁSÁRA
EGY EGÉSZ ESZTENDEI JÖVEDELMEMET
AJÁNLOM ÚGY, HOGY ENNEK A KÍVÁNT
CÉLRA VALÓ FORDÍTÁSA ÉS ELRENDELÉSE
MINDENKOR AZ ORSZÁGGYŰLÉSTŐL
FÜGGJÖN.”

AZ ALAPÍTÁS ÉS A KERETEK KIALAKÍTÁSA (1825–1830)

A tudomány és irodalom magyar nyelvű művelőit összefogó szervezet létrehozására már a 18. század végétől több terv született. A tekintélyelvű rendi társadalomban az értelmiségi kezdeményezések jó ideig visszhangtalanok maradtak, amíg a társadalmi elit néhány tagja fel nem karolta az ügyet. 1825. november 3-án a pozsonyi országgyűlés ülésén Felsőbüki Nagy Pál, a rendi ellenzék vezéralakja élesen kikelt a nemzeti kultúra és az anyanyelv ügye iránt bűnös közönnyel viseltető mágnások ellen. Erre válaszul a hallgatóság soraiban helyet foglaló ifjú gróf, Széchenyi István magyar lovas kapitány a fent idézett ajánlást tette.

A beszédét követő reakciók arról tanúskodnak, hogy az alapítás többek egyeztetett lépése lehetett. Példáját követve Károlyi György, Andrássy György, Vay Ábrahám és mások egymás után tették meg felajánlásukat. Teleki József gróf 1826-os adománya – harmincezer kötetes értékes könyvtára – az Akadémiai Könyvtárat alapozta meg.

Az egyesületként létrejött Tudós Társaság alapítását az országgyűlés törvénybe iktatta: az 1827. évi XI. törvénycikk „A hazai nyelv művelésére föllábitandó tudós társaságról vagy magyar akadémiáról” címet viseli. Az 1845-től hivatalosan is Magyar Tudományos Akadémia néven ismertté vált intézmény tényleges működését 1830-ban kezdte meg, az alapszabályok kidolgozása és királyi jóváhagyása után. Az első elnök a történetkutató Teleki József gróf lett, alelnökké Széchenyi Istvánt választották. A titkári hivatalt az első fél évszázadban egymást követően Döbrentei Gábor, Toldy Ferenc, Szalay László és Arany János töltötte be.

EGYSÉGES HELYESÍRÁS. A REFORMKOR (1831–1848)

Az új intézmény első eredménye a magyar helyesírás egységesítése és a nyelvtan rögzítése volt. Kiadta az első helyesírási szabályzatot (1832), leíró nyelvtant (1846) és értelmező szótárt (1862).

A Tudós Társaság hamarosan a szellemi élet fő szervezőjévé is vált: hat osztálya – nyelvtudományi, bölcséleti, történeti, matematikai, törvénytudományi és természettudományi – számos tudományágban írt ki pályázatokat, adott ki könyveket, s tagjainak fizetést is folyósított. Lapja, a Tudománytár elérhetővé tette a külföldi tudományos eredményeket. Az egyéni tudományos teljesítmények és az új irodalmi alkotások bemutatásának a kisgyűlések, az 1840-es évek közepétől pedig az osztályülések adtak fórumot.

SZOROS FELÜGYELET ÉS ANYAGI GYARAPODÁS (1849–1867)

Az akadémikusok jelentős része közéleti szereplő is volt: az 1840-es években a kormányzat már kifejezetten a liberális reformellenzék szövetségesét látta a testületben. Ennek is szerepe volt abban, hogy az 1848-as szabadságharc leverése után az Akadémia autonómiáját erősen korlátozták, sőt magát a működést is az Alapszabály módosításához kötötték. Erre a kormánybefolyást erősítő módosításra 1858-ban került sor.

Az újrakedést jelezte az évtized végén Sina Simon báró nyolcvanezer forintos felajánlása is, amely után országos gyűjtés indult az Akadémia székházának felépítésére. A neoreneszánsz stílusú palota Friedrich

August Stüler tervei alapján Ybl Miklós és Skalnitzky Antal irányításával épült, és 1865. december 11-én avatták fel. Az üléstermek, a könyvtár és olvasóterem, a művészeti gyűjtemény jelentősen javították a tudományos munka lehetőségeit.

A MAGYAR TUDOMÁNYOSSÁG A MONARCHIA IDEJÉN (1867–1918)

A kiegyezéssel visszanyert széles körű nemzeti önrendelkezés kedvezőbb működési feltételeket biztosított az Akadémia számára: 1867-ben, történetében először, állami támogatást kapott. Megváltozott a testület szerkezete: az addigi hat helyett három osztályba sorolták a tagokat. Az osztályok a következők voltak: nyelv- és széptudományi; bölcséleti, társadalom- és történettudományi; valamint matematikai és természettudományi. A hazai tudományosság erősödésével az Akadémia sokoldalú kapcsolatokat épített ki a nemzetközi tudományos közösséggel, és 1900-ban alapító tagja lett az Akadémiák Nemzetközi Szövetségének.

Bár a tudományos élet szereplőit a dualizmus évtizedeiben is az Akadémia fogta össze, kezdeményező szerepet elsősorban a társadalomtudományok esetében játszhatott. Az Akadémiát a századfordulótól egyre gyakrabban érték bírálatok, hogy a korkérdésként elforduló intézmény lett – nem is alaptalanul.

Mindez kevésbé érintette az intézmény rangját a szélesebb közvélemény szemében. Az a tény, hogy a dualizmus évtizedeiben minden elnöke – Eötvös József, Lónyay Menyhért, Trefort Ágoston, Eötvös Loránd, Berzeviczy Albert – miniszteri posztot is betöltött, szintén a testület tekintélyének jele volt.

FORRADALOM ÉS PROLETÁR- DIKTATÚRA (1918–1919)

Az 1918. októberi őszirozsás forradalom után felálló polgári demokrata kormány érdemben nem foglalkozott az Akadémiával. Nem így az 1919 márciusában hivatalba lépő tanácskormány: a Tanácsköztársaság vezetőinek szemében gyanús volt minden, ami nemzeti és konzervatív, ráadásul az Akadémiában korszerűtlen intézményt láthattak. A Közoktatásügyi Népbiztosság április 14-i rendeletével felfüggesztette

az Akadémia működését – a legrövidebb időn belüli átszervezés ígéretével. Erre azonban nem került sor, így az Akadémia a proletárdiktatúra bukása után változatlan formában folytatta tevékenységét.

A HORTHY-KORSZAK (1920–1944)

A háború és forradalmak után erősen akadozva indult újra az Akadémia munkája, mert a háborús infláció felemésztette vagyonának jelentős részét. Trianon után a kultúrának és tudománynak nagy szerepet szánó kultuszminiszter, gróf Klebelsberg Kunó rendszeres államsegéllyel támogatta az intézményt, amely anyagi stabilitását csak az 1920-as évek végén szerezte vissza, amikor gróf Vigyázó Ferenc teljes vagyonát az Akadémiára hagyta. A Vigyázó-hagyaték évi öt-hatszáz ezer pengőnyi jövedelmét ettől kezdve fordították tudományos célokra.

A két világháború között az Akadémiát sajátos ket-tősség jellemezte. Szellemisége és vezetése makacsul őrizte 19. század végi konzervativizmusát, amely elsősorban a természettudományok elutasításában nyilvánult meg. Ugyanakkor méltán világhírű természettudósok kerültek be az Akadémia tagjai közé, mint Szent-Györgyi Albert biokémikus, az első hazai Nobel-díjas, Kandó Kálmán gépészmérnök vagy Zemplén Géza kémikus. Ugyanebben az időszakban felmérhetetlen veszteség érte a magyar tudományosságot a kort beárnyékoló antiszemita diszkrimináció miatt. A numerus claususként ismert, 1920. évi XXV. törvénycikk nyomán sokan kényszerültek külföldi továbbtanulásra, illetőleg arra, hogy kutatói pályájukat más országban folytassák. Számítalan itthon maradt tehetség pedig örökre elveszett a tudomány számára.

A MEGSZŪNÉS HATÁRÁN (1945–1948)

Az ekkor már 120 éves intézmény a második világháború után több szempontból is a megszűnés határára jutott. Az Akadémia munkája anyagi helyzete miatt ismét ellehetetlenült: földbirtokait felosztották, pénz- és értékpapírvagyonra a hiperinflációban olvadt el, bérházait pedig államosították. Ugyanakkor az intézmény vezetői is érzékelték a Magyar Kommunista Párt, majd Magyar Dolgozók Pártja (MDP) felől érkező, az Akadémia létét fenyegető veszélyt.

Lázadozott az akadémiai tagság egy része is: a valódi reformokra törekvők Szent-Györgyi Albert és Bay Zoltán vezetésével 1945 nyarán az Akadémián kívül létrehozták a Természettudományi Akadémiát. Heves viták után 1946-ban kompromisszum született: az Akadémia felvette tagjai sorába a Természettudományi Akadémia tagjait, 1891 óta stabil osztálystruktúráját pedig átalakította. Az első két osztály változatlanul hagyása mellett a harmadik a matematikai, fizikai, kémiai és műszaki tudományok osztálya lett, negyedikként pedig újonnan jött létre a biológiai és orvosi tudományok osztálya.

TUDÓSOK TESTÜLETE VAGY KORMÁNYSZERV? A SZOCIALISTA KORSZAK (1948–1989)

Az Akadémia megszűnésének lehetősége 1948-ban vált politikai fenyegetettséggé, amikor „a magyar tudomány legfelsőbb irányító szervét” megteremteni kívánó MDP az Akadémia ellenében felállította a tudományügyi minisztériumként működő Magyar Tudományos Tanácsot. Az 1949. évi XXVII. törvény szovjet típusú akadémiai alakította át a tudósok testületét, amikor összeolvasztotta az Akadémiát a Magyar Tudományos Tanáccsal. Ezáltal az Akadémia államhatalmi szerepet is kapott: feladata lett az országos tudományos terv kidolgozása, a tudományos utánpótlás biztosítása, a tudományos társaságok felügyelete, a tudományos könyv- és folyóirat-kiadás irányítása. A „demokratikus centralizmus” szellemében alakult át az Akadémia szervezete is: a határozatokat a Közgyűlés helyett az Elnökség hozta, s az osztályok ügyeiben is az Elnökség döntött. Az új alapszabállyal megszüntették a Széptudományi Alosztályt (ezzel megszűnt az alkotóművészek akadémiai képvisellete), a régi tagok többségét pedig tanácskozó taggá nyilvánították.

Az osztályok száma a korszakban fokozatosan tízre, majd a fizikai és a matematikai tudományok elkülönítésével tizenegyre bővült, a természettudományok egyre nagyobb arányával.

Az 1950–1960-as években hozták létre az Akadémia kutatóintézeteinek hálózatát. Az Akadémia a kutatóintézeteiben dolgozó tudósok ezreinek munkájával járult hozzá a magyar tudományosság fejlődéséhez.

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa által kibocsátott 1969. évi 41. sz. törvényerejű rendelet kettős vezetést rendelt az Akadémia élére. Az elnököt mint a tudományos testület vezetőjét továbbra is a Közgyűlés választotta, a szakigazgatási szerv vezetőjét, a főtitkárt ettől kezdve – a korábbi gyakorlattal ellentétben – a kormány nevezte ki. Ezzel az Akadémia szervezetenként két részre hasadt.

A RENDSZERVÁLTOZÁS UTÁN (1990–)

Az 1980-as évek végén újabb reformfolyamat indult az Akadémián. Még a politikai rendszerváltozás előtt, 1989-ben rehabilitálta a Közgyűlés az 1949-ben kizárt akadémikusokat. 1992-ben társult, de önálló intézményként megalakult az alkotóművészek testülete, a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia.

Az Akadémia szervezetében lényegi változást az 1994. évi XL. törvény hozott, amely önkormányzati elven alapuló, jogi személyként működő köztestületként határozta meg az Akadémia jogállását, egyúttal a köztestületi tagságot a tudományos fokozattal rendelkezőkre is kiterjesztette. A tudományos köztestület legfőbb szerve a Közgyűlés, amelynek tagjai a hazai akadémiai tagok és a köztestület tagjainak kétszáz választott képviselője. A hatályos akadémiai szabályozás szerint az MTA főállású vezetői az elnök, a főtitkár és főtitkárhelyettes. A Közgyűlés három évre a hazai akadémikusok közül választja meg őket.

Az Akadémia 11 tudományos osztálya számos tudományos bizottságot működtet, amelyek együttműködnek a kutatóintézetekkel. Az Akadémia Doktori Tanácsa a „Magyar Tudományos Akadémia doktora” címet adományozhatja a legkiválóbb tudósoknak. Az Akadémia működésének anyagi feltételeit részben a központi költségvetés, részben hazai és nemzetközi pályázatok bevételei biztosítják.

Az összefoglalót írta Pótó János és Fónagy Zoltán.

A kiadványt készítette a Magyar Tudományos Akadémia Kommunikációs Főosztálya | 2018 | www.mta.hu